

Úžerníctvo a lichva v dejinách I

- CZ24 News | 7. září 2020

Medzi najstarším dejepisným dokladmi o existencii úroku a úžery sú knihy Mojžišove napríklad - Ex 22, 25, Deut 23, 19 a Lev 25, 36. Zároveň v nich nachádzame prísny zákaz úžery. Frekvencia týchto zákazov indikuje, že tento spôsob podnikania nachádzal v izraelskom ľude nemalú obľubu. Kde sa to židia naučili nie je známe, možno v Egypte. Starý zákon prikazuje požičať núdznemu blížnemu to, čo potrebuje a zároveň zakazuje ho utláčať úrokom. Veriteľovi sa dovoľovalo zobrať len tolko, koľko požičal. Avšak ochrana pred úžerou sa vzťahovala len na „brata“ ale nie na cudzinca (Deut 23,20), od toho zákon úroky pýtať vyžadoval (Deut 15,6 Deut 28,12 Deut 28,44). Zdá sa však, že napriek zákazom nebolo židov, ktorí prestupovali zákon a požičiavali na úrok aj „bratovi“, málo (Prísl 28,2, Ezech 18,8, Ezech 22,12), úžerník bol už vtedy postrachom (Ž 108,12) a nebrať úrok sa považovalo za cnosť (Ž 14,5). Po návrate z babylonského zajatia nebolo úžerníctenie vôbec zriedkavé. Bralo sa obvykle 12% ročne a Nehemiáša stálo veľa námahy, aby zabránil bohatým zdierať úžerou chudobných. Samozrejme už aj vtedy sa našli takí, čo pôžičku pokladali za dar a neunúvali sa ju vrátiť a veritelia si peniaze nahrádzali na iných. (Ekl 29,4 Ekl 8,15).

Za Kristových čias už bola lichva bežnou vecou, evanjeliá o tom hovoria jasne. Živili sa ňou „peňazomenci“, ktorí mali svoje stánky na námestiach a uliciach ba i v chráme, k čomu museli mať povolenie z najvyšších miest. Spasiteľ vo svojich podobenstvách na takéto pomery naráža, napríklad podobenstvo o hrivnách (Mt 25,14, Lk 10,12), kde pán chváli tých sluhov, ktorí rozmnožili peniaze úrokom. Samozrejme tým nemôžeme považovať úžeru za vec odobrenú Spasiteľom, je to podobenstvo, ktoré známymi výjavmi chce vysvetliť veci neznáme. Kristus naopak úžeru priamo zavrhol. Dôvodom pôžičky mala byť láska k blížnemu (Lk 6,35) a kráľovstvo Božie, ktoré nie je obmedzené len na vyvolený národ, zrušilo rozdiel medzi bratom a cudzincom.

Úžera v staroveku

Pohanskí filozofovia úžeru odmietali. Aristoteles hovorí, že sa prieči prirodzenému právu. Platón hovorí, že sociálne aj morálne ničí štát, lebo bohatým lenivcom poskytuje pohodlnú obživu a chudobných vrhá do poroby a biedy. Cato sa odvoláva na zákony, podľa ktorých treba „furem dupli condemnari, foeneratore quadrupli“ (*zlodeja treba odsúdiť dvojnásobne a úžerníka štvornásobne*) a podobne hovorí i Seneca, Plutarchus a iní. Vo všeobecnosti neprispievalo k počestnosti muža, ak sa o ňom hovorilo, že úžerníči. A hoci v staroveku dlžníka veriteľ mohol uvrhnúť aj do otroctva, lichva bola považovaná za nemorálnu. Ale aj tam sa pestovala. Často sa požičiavalo na loď a náklad, foenus nauticum. Išlo o riskantný obchod, kedy veriteľ investoval do neistého podniku a mohol veľa získať, ale aj všetko stratiť.

V Grécku bol zvyk brať 10 % istiny ročne, v Ríme zákony dvanástich dosiek povoľovali jednu dvanástinu. V roku 339 pred Kristom boli úroky zakázané úplne, ale po čase sa znova povolili a zvyčajne sa brala jedna osmina istiny ročne. Konštantín Veľký povoľoval až 50% - tzv hemiolie, ale iba z oleja, vína a obilia. Justiniánus vo svojom zákonníku dovolil 4% ročne od ctihodných osôb, 8% od dielní a podnikov, 12% od námorných obchodníkov. Ale jeho zákony o lichve sa neujali, jednak preto, že moc východorímskych cisárov bola pomerne vratká, pretože obchod vo východorímskej ríši bol medzinárodný a tiež na východe nebadane vyrástla nová peňažná veľmoc.

Židia boli totiž po zničení Jeruzalema rozohnaní do sveta, ženili sa medzi sebou a nesplynuli so žiadnym národom. Hoci sa doma živili roľníctvom a remeslom, v diaspóre si tento spôsob obživy volili len zriedka. Ich obce boli organicky prepojené, čo prospievalo obchodu a ich vrodený talent pre prácu s peniazmi spôsobil, že dokázali zohnať značné čiastky v hotovosti. V časoch po páde Ríma,

keď bola hotovosť vzácnosťou, to malo mimoriadny význam a kto peniaze potreboval, hľadal ich u nich. Židia ich radi požičiavali a držiac sa Mojžišovho zákona lichvu s kresťanom mali za povolenú, ba Mišna tak otvorene učila. Niektorí rabíni, ako Maimonides (+1204) učili, že je nielen povolená, ale prikázaná.

Úžera a Cirkev

Cirkev v prvých storočiach nemala dôvod proti lichve vystupovať, lebo tí, ktorí chceli mať všetok majetok spoločný (Sk 4,34-37) asi veľmi o úžere neuvažovali. A hoci pokus so spoločným majetkom nedopadol dobre, predsa len prví kresťania na majetku tolko nelpeli. A v časoch prenasledovania bolo nebezpečné byť kresťanom a ešte nebezpečnejšie byť bohatým kresťanom. Keď však prenasledovanie skončilo a kresťania sa dožili slobody, objavili sa chyby, hriechy a nešváry a počiatkom 4. storočia Cirkev pocítila potrebu zasiahnuť proti lichvárom vo svojom strede.

Apoštolské konštitúcie (Canones apostolorum n.43) ustanovujú, že presbyter alebo diakon, ktorý vyžaduje pri pôžičke úrok, bude zosadený z úradu. V takom istom zmysle hovorí koncil v Elvíre (r. 310) a Arelatský koncil (r. 314). Nícejský koncil (325) nariaduje, aby každý rehoľník alebo klerik, ktorý žiadal úrok (centesimas, hemiolia, sescupla), bol zosadený a vylúčený z rehole. Rovnako sa proti úžere stavali cirkevní otcovia. Sv. Ambróz ju označuje za rovnú vražde (Decr. Grat. XIV). Sv. Augustín ju nazýva krádežou a sv. Hieroným hovorí, že zobrať viac, ako bolo požičané, je hriech. Sv. Lev I.

(444) rozširuje nicejský zákaz úžery aj na laikov a sv. Gelasius (494) obnovuje trest degradácie pre úžerníckych klerikov. Sv. Gregor I. (600) prísne vyšetroval neapolského biskupa pre obvinenie z úžerníčenia. V Gratiánových dekrétach je množstvo zákazov pápežov a koncilov proti lichváreniu a úžerníčeniu.

V stredoveku Cirkev svoje stanovisko nezmenila. Alexander III. (1159-1181) prísne karhá klerikov, ktorí užívajú výnos z polí, ktoré zobrali do zástavy a prikázal, aby ten výnos odrátali zo splátok dlhu. Tento príkaz rozšíril aj na laikov a Lateránsky koncil (1179) takéto počínanie trestá exkomunikáciou – „Usurarii manifesti nec ad communionem admittantur altaris, nec christianam, si in hoc peccato decesserint, accipiant sepulturam, sed nec oblationes eorum quisquam accipiat – *Známi úžerníci nebudú pripustení k oltáru, ak v tomto hriechu zomrú, nebudú kresťansky pochovaní a ich obety nebudú prijaté.* Tento zákon mnohí považovali za čisto pozitívny a cirkevný (ako napr. o pôste) a zdá, sa že žiadali dišpenz. Preto Alexander III. vyhlásil, že nie je možné z toho zákona dišpenzovať a lichvárenie nie je povolené ani na dobrý cieľ (vykúpenie zajatcov), tak ako nikdy nie je dovolené klamať. Neskôr vydal nariadenie, že nie len lichvár, ale aj jeho dedič je povinný vrátiť to, čo úžerou získal.

Podľa množstva dekrétov proti lichve sa zdá, že úžera bola vtedy pomerne rozšírená, úžerníci sa však netešili ani úcte, ani láske. Urban III. (1185-1187) a Inocent III. (1198-1216) tieto dekréty opakovane potvrdili, ba Inocent naliehal na svetské kniežatá, aby zakázali židom všetku lichvu a prikazuje poddaným strániť sa židovských úžerníkov pod hrozbou exkomunikácie. Asi to nepomohlo lebo olomoucký biskup Bruno písal v roku 1273 Gregorovi X., že židovskí úžerníci berú viac ako 100 percent. Klement V. na Viennskom koncile (1311-1312) prísne zakázal svetským pánom trpieť lichvárov vo svojich panstvách a ešte prísnej zakázal, aby svetskí páni odsudzovali dlžníkov za neplatenie úrokov. Biskupom a inkvizítorom nariadil proti lichvárom zakročiť tak, ako proti podozrivým z herézy. Lichvári tak boli vyhlásení za verejných hriešnikov, ako zlodeji, vrahovia a kacíri.

Názor stredovekých scholastikov

Scholastickí teológovia v odsudzovaní lichvy pokračovali ďalej, ako cirkevní otcovia a stavali nie len na

pozitívnom, ale aj na prirodzenom zákone. Tomáš Akvinský ukazuje nedovolenosť lichvy z neplodnosti peňazí. Nepovedal nič nové, len systematizoval a osobitným spôsobom sformuloval to, čo sa o lichve zastávalo už viac, než tisícročie:

„Musí sa povedať, že brať úrok za požičané peniaze je samé o sebe nespravodlivé: pretože sa predáva to, čo nie je, čím sa zjavne pôsobí nerovnosť, ktorá odporuje spravodlivosti. To je zrejme z toho, že sú niektoré veci, ktorých užívanie vedie k spotrebovaniu ich samých: víno spotrebujeme, keď ho užívame ako nápoj a pšenicu spotrebujeme, užívajúc ju ako pokrm. Preto v takých veciach sa nesmie oddelene počítať spotreba veci a oddelene vec sama, ale komukoľvek sa odovzdá užívanie, tomu sa tiež odovzdáva vec. Požičaním sa prenáša vlastníctvo. Keby teda niekto chcel oddelene predávať víno a oddelene užívanie vína, predal by tú istú vec dvakrát, čiže predával by to, čo nie je. Preto by hrešil proti spravodlivosti. A z podobného dôvodu dopúšťa sa nespravodlivosti, kto požičiava víno alebo obilie a žiada dvojakú náhradu, jednu totiž za vec, inú potom za jej spotrebovanie, čo sa nazýva úžera alebo úrok.

Niektoré veci sa však užívaním neminú, užívaním domu na bývanie, sa dom nespotrebuje. A preto v takých veciach možno vlastníctvo a užívanie oddeliť: trebárs, keď niekto dá druhému vlastníctvo domu a vyhradí si jeho užívanie na nejakú dobu; alebo naopak, keď niekto odovzdá inému užívanie domu, ale podrží si jeho vlastníctvo. A preto môže človek dovolene brať odplatu za užívanie domu, ale aj za dom samotný, ako je zrejme pri predaji a prenajímaní domu.

Peniaze však, podľa Filozofa, v V. Ethic. a v I. Polit., boli vynájdené predovšetkým ako prostriedok zmeny a preto vlastné a hlavné užívanie peňazí spočíva v ich spotrebovaní, čiže útrate na uskutočnenie výmeny. A preto je o sebe nedovolené pýtať odmenu z užívania požičaných peňazí, ktorá sa nazýva úrok. A ako je povinný človek vrátiť iné nespravodlivo získané, tak je povinný vrátiť aj peniaze, ktoré prijal ako úrok.“

Scholastická náuka sa šírila po svete a bola zapracovaná do zákonov mnohých krajín. Pražský arcibiskup Arnošt nariekal v Statuta provincialia, že mnohí prevádzkujú úžeru pod rúškom obchodu. Svetské zákonodarstvo sa dlho riadilo cirkevným – napríklad Schwabenspiegel – Ius provinciale alemannicum – z roku 1270 sa dovoľáva dekrétov Leva III. a nie len že úžeru zakazuje, ale priznáva dlžníkom právo splácať iba istinu. Nedialo so tak všade, čo dokladá Viennsky koncil.

Ako reagovala svetská moc?

Svetským kniežatám prekážalo, že môžu za lichvu trestať len kresťanov, ale u židov ju musia tolerovať. Veď tá bola pre nich takmer súčasťou vyznania viery (viď spomínaný Maimonides). A samozrejme finančná núdza, v ktorej, medzi sebou bojujúci feudáli boli takmer nepretržite, ich nútila hľadať hotové peniaze, ktoré mali predovšetkým židia. Samozrejme, hotové peniaze neboli zadarmo.

Vo Frankfurte nad Mohanom brali z požičanej kopy grošov (kopa = 60) jeden groš každé dva týždne, teda 26 ročne, čo je 43,3%. Frankfurtskí radní ich chránili, za čo im požičiavali na priateľských 32,5 %. V Rakúsku mohli brať až dva groše z kopy týždenne, teda 173% ročne, vo Francúzsku groš týždenne, teda 86,6%. V Čechách v 15. storočí bola lichva dovoľená len židom, mešťania ju mali pod trestom smrti zakázanú. Židia brali z kopy grošov groš týždenne, teda 86,6%, čo samozrejme poburovalo ľud, ktorý chcel židov niekoľkokrát vyhnať z kráľovstva. Kráľ Vladislav to nechcel dovoliť, pretože u nich nachádzal hotovosť pre svoje potreby, ale v roku 1497 predsa len obmedzil úrok, ktorý mohli židia brať na 20% – kresťania mohli brať 10%. Židia mohli brať viac, lebo museli platiť kráľovi za ochranu.

Bol to prvý svetský zákon, ktorý dovoľoval lichvu. Zákon však nebol dodržiavaný a v rôznych mestách

si ho upravovali rôzne a tiež sa stávalo, že to čo stálo na dlžnom úpise a to čo sa v skutočnosti platilo, sa výrazne líšilo. Proti tomu boli vydávané zákony, ktoré tým, ktorí nerešpektovali úrokové obmedzenie zabavovali úrok aj istinu. Dlžník si však udaním svojho veriteľa nepomohol, lebo musel aj tak všetko zaplatiť – kráľovskej pokladnici – a do budúcnosti nemohol počítať, že mu ešte niekto požičia. Týmto samozrejme trpelo obecné dobro a ľud reptal, že kráľ dovoľuje, aby židia ožobračovali svojich dlžníkov, čo by viedlo k mnohým pogromom a prenasledovaniám židov, keby ich nebola kresťanská vrchnosť chránila. Rešpekt k vrchnosti tým samozrejme tiež upadal.

No a ziskuchtiví kresťania s veľkou závišťou hľadeli na výnosné podnikanie, ktoré im bolo odopreté a keď im nemohli konkurovať, tak sa stávali tajnými spoločníkmi židovských lichvárov. A keďže takéto podnikanie bolo iba núdzové riešenie, usilovali sa o zmenu zákonov a tam kde sa to nedarilo, prevádzkovali úžeru pod maskou rôznych, dovolených obchodných aktivít. To však nezostalo utajené dlho a hnalo to vodu na mlyn sektárom, ktorí odmietali všetko hmotné ako od diabla (manichejcom). Cirkev síce stále vystupovala proti úžere, ale teraz musela skúmať aj rôzne prípady, kedy bola lichva maskovaná iným obchodom, čím si získala reputáciu, ako by zakazovala obchod, ako taký. To však nie je pravda, pretože to bola a stále je Cirkev, ktorá bráni súkromné vlastníctvo, majetok a slobodu podnikáť. Ba sama musela v tej dobe brániť existenciu inštitúcie Mons pietatis – požičovne, do ktorej vkladali bohatí peniaze alebo obilie (mons, kopa, hora) a z nich sa potom na movitú zálohu požičiavalo chudobným (pietatis, lebo to bolo Bohu milé).

Pôžičky boli krátkodobé a uprednostňovalo sa, aby boli dávané zadarmo, čo sa často dialo. Bolo však dovolené pýtať naspäť niečo navrch, na prevádzku ústavu. Ten však nesmel byť v zisku. Tento malý príplatok navrch bol pýtaný na základe titulu damnum emergens, vzniknutej škody, ale mnohým cirkevným právnikom sa nepáčil a vznikli okolo toho spory. Lev X. bulou Inter multiplices z roku 1515 mons pietatis chváli, pretože pomáhajú bedárom a nielen, že ich nezdierajú úrokom, ale pred lichvármí ich naopak bránia. Ešte aj Tridentský koncil v XXII. zasadaní tieto ústavy chráni a zveruje ich do opatery biskupov. Prežili v rôznych formách až do konca 19. storočia, hoci nad nimi často prevzal dohľad štát.